

POLOŽAJ OTOKA RABA UNUTAR CRKVE NE ORGANIZACIJE NA ISTOČNOME JADRANU I IMPLIKACIJE NA RAZVOJ ARHITEKTURE I UMJETNOSTI

O ranokršćanskoj crkvenoj organizaciji u Dalmaciji izvori, s izuzetkom onih koji su posvećeni Saloni, donose vrlo fragmentarnu sliku (Karta 1). Jedina relativno dobro poznata biskupija, od utemeljenja potkraj 3. st. pa do kraja antike, jest salonitanska biskupija, od kraja 4. st. nadbiskupija. Poimence je poznat čitav niz salonitanskih biskupa, odnosno nadbiskupa, dok su takvi podaci vrlo rijetki za sve ostale biskupije u Dalmaciji.⁴ Podaci za ostale biskupije odnose se na nešto kasnije razdoblje i sve do 6. st. predstavljaju raspršene pojedinačne vijesti. Kao vjerojatno rano osnovane mogu se smatrati biskupije u važnim gradovima kolonijalnog ranga. Tu bi se ubrajali *Jader*, *Narona* i *Epidaurum*. Zadarska biskupija prvi je put spomenuta krajem 4. st., 381. na koncilu u Akvileji. Tada je zabilježen zadarski biskup *Felix*. Nakon toga nema nikakvih vijesti sve do 530. i 533. g., kada je biskup *Andreas* sudionik salonitanskih koncila. Naronitanska i epidaurska biskupija spomenute su, pak, prvi put na navedenim salonitanskim koncilima. Već ovih nekoliko podataka pokazuje koliko su, ukoliko se oslanjamo samo na podatke iz pisanih izvora, rijetke i fragmentarne spoznaje o kasnoantičkim biskupijama u Dalmaciji.

S obzirom na pravilo osnivanja biskupija u važnim gradovima, ostaje upitna eventualna biskupija u rimskoj koloniji *Aequum*. U izvorima nema podataka o kršćanskoj zajednici u tom gradu, a *Aequum* je izostavljen iz predloženih popisa dalmatinskih biskupija u literaturi.⁵ *Aequum* je, čini se, imao vrlo ograničen stambeni dio za svoje građane. Grad je služio kao administrativni centar za ruralnu okolicu i mnogi građani živjeli su na svojim imanjima. Zbog takve strukture grada kristijanizacija je prvenstveno zahvatila okolna ruralna područja i nije bilo potrebe za razvojem crkvene organizacije u samome gradu.

⁴ Usp. temeljnu studiju o salonitanskim crkvenim poglavarima: F. Bulić, J. Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa, *BS*, god. 1912, I-IV, god. 1913, II-III. Novije djelo napisao je M. Ivanišević, Salonitanski biskupi, *VAHD* 86/1993, 223-252. Pisane izvore o salonitanskim biskupima, zajedno s ostalim pisanim izvorima za kasnoantičku Salonu, objavio je također M. Ivanišević pod naslovom *Povijesni izvori, Salona Christiana*, Split 1994, 105-195. Epigrafički spomenici objavljeni su u monumentalnom djelu autora E. Marin, N. Gauthier, F. Prévot et al., *Salona IV: recherches archeologiques franco-croates à Salone: inscriptions de Salone chrétienne: IVe- VIIe siècles*, Rome-Split 2010. Tema je prisutna u mnogim knjigama i studijama, od kojih usp. R. Katičić, *Litterarum studia*, Zagreb 1998; M. Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, Jastrebarsko 2002.

⁵ Usp. primjerice R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. st. ZČ 40/1986, 363-395.

Karta. 1 - Starokršćanske biskupije na istočnome Jadranu

Bez obzira na izuzetak *Aequuma*, rane sigurne biskupije osnivane su u gradovima – rimskim kolonijama. Ova činjenica iznosi se u literaturi u kontekstu razmatranja podataka o eventualnim ranim biskupijama. Kao takva pojavljuje se *Senia*, uz koju se veže izvjesni biskup *Laurentius* s početka 5. st. Ako je ovo povezivanje točno, treba pretpostaviti da je *Senia* ranije bila uzdignuta na rang kolonije, što je vjerojatno.⁶

Navedeni rani podaci za Zadar i eventualno Seniju, uz izvore za Salonu, jedini su podaci u pisanim izvorima za dalmatinske biskupije do vremena održavanja salonitanskih koncila u prvoj polovini 6. st. Postoji još jedan srednjovjekovni natpis iz Milana čiji sadržaj se odnosi na drugu polovinu 5. st. (ILChV 1043), a iz kojega se zaključivalo o postojanju biskupije u Rideru (*Municipium Riditarum*) u to vrijeme. Druga pol. 5. st. činila se prihvatljivim vremenom za postojanje biskupije i u jednom manjem gradu kakav je bio Rider na mjestu današnjega Danila kod Šibenika, o čijem urbanom karakteru govore otkriveni natpisi te ostaci profanih i sakralnih građevina.⁷ U milanskom natpisu spominje se *Aurelius, civitatis Riditionis episcopus*.⁸ Na temelju i navedenog

⁶ N. Cambi, *Antika*, Zagreb 2002, 209. Detaljnije o položaju grada M. Glavičić, Prilozi proučavanju poleogeneze i urbanističkog razvoja antičke Senije, *RFFZd* 32(19)/1992-93, 79-104 ; o spomenu biskupa Lovre usp. R. Bratož, o.c.

⁷ Natpisima iz Ridera osobito se bavio D. Rendić-Miočević, o čemu usp. radove sakupljene u knjizi D. Rendić-Miočević, *Iliri i antički svijet*, Split 1989. O ostacima arhitekture usp. T. Brajković, Ž. Krnčević, E. Podrug, *Arheološki vodič po Danilu*, Šibenik 2013. O ostacima crkvene arhitekture usp. A. Faber, M. Zaninović, *Danilo kod Šibenika*, AP 5/1963, 103-105.

⁸ D. Rendić Miočević, *Rider – municipium Riditarum*, Prilog povijesnoj rekonstrukciji jednog iliro-delmatskog i rimskog naselja, u: *Iliri i antički svijet*, 850. D. Rendić Miočević smatrao je da pretpostavka o biskupiji u Rideru nije neprihvatljiva.

izvora, vrlo dvojbenog karaktera, i ostataka starokršćanske crkve, čini se da tezu o starokršćanskoj biskupiji u Rideru ipak treba odbaciti.⁹

Na crkvenim koncilima u Saloni 530. i 533. prvi put se spominju biskupi iz starih kolonija Narone i Epidaura. Jasno je da su tu biskupije morale biti mnogo starije, ali iz ranijeg vremena nedostaju podaci. Na salonitanskim koncilima zabilježeni su i podaci o prvom poznatom rapskom biskupu. To je biskup *Ticyanus*, koji se pojavljuje na oba salonitanska koncila.¹⁰ U aktima je *Ticyanus* naveden kao drugi po redosljedu navođenja sudionika, odmah iza zadarskog biskupa Andrije. Vjerojatno i to pokazuje određeni rang koji je imao rapski biskup. Među sudionicima nisu navedeni mogući biskupi s drugih kvarnerskih otoka. Podaci o njima datiraju iz nešto kasnijeg vremena, i vrlo je vjerojatno da su početkom 6. st. postojale još neke kvarnerske biskupije. Jesu li iz sačuvanih izvora izgubljeni podaci o drugim sudionicima salonitanskih koncila s kvarnerskih otoka, ili je rapski biskup jedini bio prisutan s tog područja, ostaje nepoznato.¹¹ Ako je točna druga mogućnost, rapski biskup je zastupao i druge kvarnerske biskupije, možda kao najugledniji predstavnik ili zbog nekog posebnog razloga izostajanja drugih kvarnerskih biskupa. Teško je, naime, vjerovati da u prvim desetljećima 6. st. još

⁹ N. Cambi u radu o starokršćanskim dvojnim bazilikama u Dalmaciji upozorava na vrlo skroman izgled starokršćanskog sklopa u Rideru koji ne zadovoljava funkcije katedralnog kompleksa. Isto tako, upozorava na činjenicu izostanka Ridera iz popisa biskupija na salonitanskim koncilima 30-tih godina 6. st. Usp. N. Cambi, *Srima i dvojne bazilike u Dalmaciji, Srima – Prižba, starokršćanske dvojne crkve*, Šibenik 2005. Slično razmatranje o problemu biskupije u Rideru donosi A. Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Šibenske biskupije*, Drniš – Zadar 2006. Opširnije o problematici piše M. Zorić u magistarskom radu *Rano kršćanstvo na širem području grada Šibenika*, Šibenik 2001, 37-41, upozoravajući na mogućnosti različitih interpretacija vremena djelovanja biskupa Aurelija, ali ipak prihvaćajući njegovu vezanost uz Rider u Dalmaciji.

¹⁰ F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Dio I, čest 1. (do god. 1107.), Zagreb 1914, 160, 164. Rapski biskup nalazi se u popisu sudionika na kraju akata obaju koncila: *Ticyanus episcopus ecclesiae Arbensis* odnosno *sanctae ecclesiae Arbensis*.

¹¹ U literaturi postoji još jedna interpretacija razloga izostanka osorskog i krčkog biskupa na salonitanskim koncilima. Već je M. Suić upozoravao na drugačiju teritorijalnu pripadnost otoka Krka i Cresa u odnosu na Rab tijekom ostrogotske vlasti, o čemu usp. M. Suić, *Liburnia Tarsaticensis*, u: *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb 1970, 712-713. Krk i Cres ulazili su u područje posebne ostrogotske teritorijalno-administrativne jedinice, *Liburnia Tarsaticensis*. Tim otocima upravljao je *comes insulae Curritanae et Celsinae*, kojeg spominje Kasiodor, o čemu je raspravljano u literaturi. Posebno je bila utjecajna studija J. Medinija, *Provincia Liburnia, Diadora* 9/1980, 363-436. U najnovije vrijeme područjem Tarsatičke Liburnije pozabavili su se T. Turković i I. Basić u radu *Kasnoantička i ranosrednjovjekovna Tarsatička Liburnija (Liburnia Tarsaticensis)* u svjetlu geografskih izvora, *SHP* 40/2013, 33-80. Smatraju da je postojala naglašena odvojenost otoka Krka i Cresa od južnijeg Raba i da baš između njih treba tražiti južnu granicu Tarsatičke Liburnije. Navedena teritorijalna odvojenost objašnjava, prema T. Turkoviću i I. Basiću, i izostanak krčkog i osorskog biskupa sa salonitanskih koncila. Oni, naime, u vrijeme ostrogotske vlasti, nisu bili sufragani salonitanskog metropolita. Ovakvim tumačenjem zaista se može dobro objasniti izostanak kvarnerskih biskupa s koncila u Saloni. Međutim, za njihovo odvajanje od salonitanske metropolije bili bi potrebni čvršći dokazi u izvorima. I sama Dalmacija i Salona nalaze se 530. i 533. pod istočnogotskom vlašću u širem smislu. Nije stoga bilo neophodno izdvajanje sjevernih biskupija koje su se nalazile u posebnoj teritorijalno-administrativnoj cjelini. Treba napomenuti da u suvremenoj literaturi postoji i bitno drugačije gledanje na crkvenu organizaciju na Krku i Cresu. Prema tom mišljenju ti otoci nisu imali vlastite biskupije, a kao zemljopisna cjelina nisu ulazili u granice teritorija akvilejske metropolije, nego su pripadali salonitanskoj crkvi. Usp. R. Bratož, *Der Metropolitansprengel von Aquileia vom 5. bis zum frühen 7. Jahrhundert*, u: *Die Ausgrabungen im spätantik-frühmittelalterlichen Bischofssitz Sabiona-Säben in Südtirol I* (ur. V. Bierbrauer, H. Nothdurfter), München 2015, 665-700. Novija literatura o akvilejskoj metropoliji je vrlo opsežna i zasnovana na analizi literarnih izvora za pojedine biskupije. Stoga bi tu trebalo tražiti uporišta za eventualnu pripadnost Krka i Cresa akvilejskoj crkvenoj organizaciji. Ako ona nedostaju, vjerojatnija je pripadnost Krka i Cresa salonitanskoj crkvi. Što se tiče postojanja kasnoantičkih biskupija na tim otocima, ono je vrlo vjerojatno, bez obzira na drugačija mišljenja u literaturi.

nije postojala niti jedna druga kvarnerska biskupija. Upravo akta salonitanskih koncila donose podatke o osnivanju novih biskupija čak i u malim naseljima, te su u starim gradovima, poput Osora ili Krka s ranom kršćanskom arhitekturom, vrlo vjerojatno već ranije osnovane biskupije. I sama rapska biskupija vjerojatno je postojala prije početka 6. st., ali o vremenu i okolnostima osnutka nedostaju podaci. Da bi potkrijepili ovu mogućnost, kao i mogućnost postojanja drugih kvarnerskih biskupija u vrijeme salonitanskih koncila ili čak ranije, iznosimo zanimljive podatke iz akata o problematici osnivanja biskupija u 6. st.

Sama akta salonitanskih koncila iz 6. st. vjerojatno su se sačuvala u formi koju su dobila početkom 16. st. Tada je jedan anonimni autor sastavio kompilaciju poznatu pod nazivom *Historia Salonitana maior*. Anonim je u svoj rad uključio nekoliko važnih crkveno-povijesnih izvora, tako i akta salonitanskih koncila. Većina povjesničara vjeruje da je riječ o autentičnim izvorima koji su se sačuvali u iskrivljenom obliku. Akta salonitanskih koncila puna su pogrešaka i vrlo teška za čitanje. Ne ulazeći u interpretaciju nekih nejasnih sadržaja, evo osnovnih podataka o biskupijama.

Kao postojeće biskupije navode se: *Salona, Jader, Arba, Epidaurum, Siscia, Scardona, Naron, Bistue, Martari*. Spomenuta su još dva biskupa bez podataka o biskupijama, što je vjerojatno rezultat fragmentarnog karaktera postojećeg teksta. Imena tih biskupa svjedoče o postojanju drugih biskupija, o kojima nedostaju podaci iz izvora. Na drugom koncilu 533. g. osnovane su 3 nove biskupije na teritoriju velike salonitanske biskupije, koja je na taj način smanjena. Glavni razlog za diobu salonitanske biskupije bio je, čini se, dovršen proces kristijanizacije ruralnih područja. Veliki broj kršćana zahtijevao je razvijenu crkvenu organizaciju i u udaljenim područjima salonitanske dijeceze. Ta je dijeceza imala vrlo velik teritorij, približno između rijeka Krke i Neretve. Na tom teritoriju osnovane su nove biskupije: *Sarsenterum, Muccurum* i *Ludrum*. Uz ova imena nisu navedeni podaci o statusu naselja (*civitas* ili slično). Župe su, međutim, označene kao *municipia*. Biskupija *Sarsenterum* imala je sljedeće župe: *Dellontinum, Stantinum, Novense, Rasticiarum, Potuaticum* i *Beuzavaticum*. Biskupija *Muccurum* imala je župe *Delminense, Onestinum* i *Redditicum*. Župe (municipiji) biskupije *Ludrum* bili su *Magnoticum, Equitinum, Saluaticum* i *Sarsiaticum*.

Imena novih biskupija nisu zabilježena u starijim pouzdanim izvorima. Ne donose ih ni *Tabula Peutingeriana* niti *Itinerarium Antonini*. Važno je, međutim, da se dva imena novih biskupija nalaze u djelu Anonima iz Ravenne. Anonim za *Muccurum* daje oblik *Mucru* unutar ekvacije: *Aronia id est Mucru*.¹² Iz toga proizlazi zaključak da je *Mucru* novo naselje povezano sa starijim gradom *Aronia*. Aronija se nalazila blizu današnje Makarske, a *Mucru* se može identificirati kao Makarska.

Drugo ime koje donosi Anonim je *Sarsenterum* u formi *Sarsiteron*.¹³ Ovo naselje može se locirati u blizini Mostara, a kao prikladan položaj ističe se Cim sa zanimljivim ostacima starokršćanske arhitekture. U literaturi se predlaže i druga ubikacija, u Aržano, dok se kod Mostara ubicira Martari.

Treća nova biskupija, *Ludrum*, nije navedena u relevantnim izvorima. Mogućnost njezine ubikacije proizlazi iz spomena župa u aktima splitskog koncila. Kao moguće lokacije biskupije najčešće se navode dvije: Biskupija kod Knina i Otok kod Sinja. Riječ je očito o biskupiji u unutrašnjosti provincije Dalmacije. To govori o uznapređovaloj kristijanizaciji jer su biskupije osnovane i u manjim mjestima.

¹² *Cosmographia* IV 16,1. Opširnije o dalmatinskom odsječku Anonimova djela usp. S. Čače, *Civitates Dalmatiae* u „Kozmografiji“ Anonima Ravenjanina, *Diadora* 15/1993, 347-440.

Pojava novih biskupija u manjim mjestima tijekom 6. st. zabilježena je i u Kvarneru susjednoj Istri. Pouzdaniji podaci o novim istarskim biskupijama odnose se na drugu pol. i kraj 6. st. Tada se prvi put u izvorima spominju *Cissa*, *Pedena*, *Novas* i *Insula Capritana* (*Capris*).¹⁴ Skromnijeg značenja bila je vjerojatno biskupija *Pedena*, smještena u unutrašnjosti i bez arheoloških ostataka crkvenih zdanja. Navedene nove biskupije u Istri, kao i ranije spominjane na području salonitanske metropolije, odraz su promijenjenih prilika u antičkome društvu te slični procesi karakteriziraju i druga područja u 6. i 7. st. Nove biskupije u manjim mjestima bile su manje stabilne i podložnije promjenama u odnosu na ranije biskupske centre u velikim antičkim gradovima, središtima i svjetovne administracije. Gradovi s ranim civitetom, koji su se uspjeli održati tijekom prijelaznih stoljeća između antike i srednjega vijeka, poput Arbe, bili su, na neki način, pokazatelji kontinuiteta i snage crkvene organizacije i u novome razdoblju ranoga srednjega vijeka.

Rapska biskupija je vjerojatno osnovana prije njezine pojave u izvorima, tijekom 5. st. Tome u prilog govore velike crkvene građevine u gradu Rabu datirane u 5. st. i starost i municipalni status grada još od Augustova doba. Zanimljivi spomenici skulpture iz 5. st. stilski se povezuju sa Zadrom, a evidentna je povezanost ranokršćanske rapske skulpture i sa Salonom kao radioničkim ishodištem nekih općenito raširenih koncepcija na istočnome Jadranu. Posebno je značajna koncepcijska povezanost sa Salonom rapskoga najranijeg starokršćanskog fragmenta - ulomka s likom Dobrog pastira. Iako je riječ o rustičnom lokalnom radu, jasno se povezuje s krugom salonitanskih radionica.

O tome da su i prije prve pojave u izvorima biskupije postojale i na Krku i Cresu, govore podaci o ranoj urbanizaciji tih otoka. Na oba otoka postojala su čak po dva gradska naselja iz vremena Carstva: *Curicum*, *Fulfinium*, *Crexa* i *Apsorus*.¹⁵ Na drugim istočnojadranskim otocima, s izuzetkom Raba koji je imao jedno gradsko središte, nisu postojala urbana naselja u ranocarskom vremenu.¹⁶ Ova činjenica svakako govori o posebnom položaju sjevernojadranskih otoka, čija su gradska središta rano postala i središta ranokršćanskih zajednica te centri crkvene organizacije.

Rab ima vrlo važno mjesto unutar razvoja ranosrednjovjekovne crkvene organizacije na istočnome Jadranu. Naime, u literarnim izvorima je posvjedočeno postojanje rapske biskupije u drugoj pol. 8. st. Riječ je o imenima dalmatinskih biskupija i biskupa u aktima II. ekumenskog koncila u Niceji 787. g. U aktima su zabilježeni biskupi Ivan solinski (splitski), Urso rapski, Lovrijenac osorski i Ivan kotorski. Prema zabilježici kroničara Teofana, na koncil su bili pozvani biskupi carigradske crkve.¹⁷ Ne ulazeći ovdje u raspravu o pripadnosti Dalmacije carigradskoj crkvi, koja je moguća upravo u prijelaznom vremenu 8. st., važno je istaknuti navođenje čak dviju sjevernojadranskih, kvarnerskih biskupija – rapske i osorske. Kao i u kasnoj antici, u ranome srednjem vijeku crkvena organizacija je na području istočnojadranskih otoka bila razvijena na sjevernim, kvarnerskim otocima, dok na južnijim otocima do kraja ranoga srednjega vijeka nisu postojale biskupije. U ranome srednjem vijeku ova razlika se ogleda i u spomeničkom inventaru – predromanička i ranoromanička skulptura fragmentarno je zabilježena na velikim srednjodalmatinskim otocima, dok je na kvarnerskim otocima vrlo bogata i brojna. Na zadarskim otocima, koji su u ranome srednjem vijeku dio zadarskog agera, skulptura je povezana sa zadarskim radioničkim i crkvenim utjecajima.

¹³ *Cosmographia* IV 16, 14.

¹⁴ R. Bratož, o.c., 383; *idem*, *Med Italijo in Ilirikom, Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*, Ljubljana 2014, 547-562.

¹⁵ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, 35.

¹⁶ *Ibid.*, 34-37.

Neprekinuti kontinuitet crkvene organizacije iz antike kroz cijeli rani srednji vijek vjerojatno je pridonio intenzivnom opremanju rapskih crkava novim crkvenim namještajem, osobito krajem 8. i početkom 9. st., kada se datira najveći broj sačuvanih predromaničkih kamenih spomenika. Posebno je zanimljiva mogućnost povezivanja rapske kamene skulpture ranoga predromaničkog vremena s istovremenom osorskom skulpturom, te zatim sa skulpturom istarske novigradske katedrale, o čemu će biti riječi u ovome radu. Potpuno identične, a inače u cjelini gotovo nepoznate kompozicije, na plutejima s Raba i Cresa upućuju na povezanost dviju biskupija koje su za svoje crkve pribavljale namještaj možda istoga radioničkog porijekla. Ta razina povezanosti iščitava se samo kroz analizu spomeničke građe te tako šturi literarni podaci o biskupijama dobivaju konkretnije sadržaje.

Podaci o rapskoj crkvi, biskupima i drugim crkvenim pitanjima, brojniji su za kasnije razdoblje ranoga srednjeg vijeka, za 11. st. Dovoljno je usporediti popis biskupa u staroj monografiji V. Brusića, gdje je za 9. i 10. st. navedeno samo po jedno ime, a zatim u 11. st. slijedi niz od 9 biskupa.¹⁸ I u suvremenoj literaturi naglasak je na crkvenoj povijesti 11. st.¹⁹ Rezultat je to poznate slabije sačuvanosti pisanih izvora za ranije srednjovjekovno razdoblje hrvatske povijesti, a ne neka specifičnost otoka Raba.

Na Rabu nesumnjivo postoji kontinuitet crkvene organizacije od kasne antike do srednjeg vijeka i kasnije. Među zabilježenim biskupima iz 11. st., *Madius* iz prvih desetljeća toga stoljeća povezuje se s osnutkom jednog benediktinskog samostana na otoku. Pojava benediktinskih samostana tijekom 11. st. svjedoči o novim oblicima organizacije kršćanstva i značajnom prosperitetu. Ako je prihvatljivo povezivanje biskupa Madija uz samostan sv. Andrije, taj samostan bi bio najraniji posvjedočen benediktinski samostan na otoku.²⁰ Drugi samostan, čije je vrijeme utemeljenja prilično sigurno, jest samostan sv. Petra u Supetarskoj Dragi. Prema sačuvanim literarnim izvorima samostan sv. Petra osnovan je 1059. g.²¹ To je već vrijeme punog procvata benediktinskog redovništva na istočnoj obali Jadrana, pa ne čudi da je u drugoj pol. 11. st. ili početkom 12. st. utemeljen još jedan rapski samostan, Sv. Ivana Evanđelista. Taj se samostan u izvorima spominje tek krajem 12. st., ali o njegovom ranijem osnutku svjedoče arhitektonski zahvati unutar ranije starokršćanske crkve koja je postala crkvom novoga samostana. Unutar vrlo prostrane apside starije crkve izgrađen je deambulatorij, liturgijski znakovit prostor, koji se dovodi u vezu s liturgijom reformiranog benediktinskog redovništva i datira, i na temelju sačuvanih kapitela stupova, u posljednja desetljeća 11. st.²² Deambulatorij samostanske crkve sv. Ivana (Sl. 2) izdvaja se kao jedini primjer unutar ranoromaničke crkvene arhitekture na našoj obali. Stavljajući ga također u kontekst benediktinskih samostanskih crkava, deambulatorij Sv. Ivana posebno je interpretirao M. Jurković.²³ On je osporio Ostojićevu

¹⁷ Podaci su preuzeti iz rada R. Katičića, *Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskoga koncila u Niceji godine 787.*, u: *Uz početke hrvatskih početaka*, Split 1993, 25-35.

¹⁸ V. Brusić, *Otok Rab*, Zagreb 1926, 183.

¹⁹ Usp. primjerice S. Antoljak, *Izvori i literatura o prošlosti otoka Raba od ranoga srednjeg vijeka do godine 1797*, Zadar-Rab 1986; A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*, Zagreb 2008, 329-335.

²⁰ O takvoj mogućoj ranoj dataciji samostana sv. Andrije usp. N. Budak, *Neki elementi demografsko-ekonomskog razvoja i prostorne organizacije otoka Raba od XI. do kraja XIII. stoljeća*, u: *Rapski zbornik*, Zagreb 1987, 195. Budak navodi i mišljenje I. Ostojića da bi pojava benediktinski početkom 11. st. bila prerana, iako to nije dostatno argumentirano.

²¹ N. Budak, *o.c.*, l.c.

²² O deambulatoriju u crkvi sv. Ivana usp. I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, Split 1964, 138-139.

²³ M. Jurković, *Oratorij-relikvijarij i deambulatorij crkve sv. Ivana u Rabu*, *RIPU* 14 /1990, 81-91.

Sl. 2 - Deambulatorij Sv. Ivana Evanđelista

tezu o rapskom deambulatoriju kao rezultatu utjecaja reformiranog benediktinskog redovništva. Rapski deambulatorij razlikuje se morfološki od deambulatorija clunyjevskih crkava i funkcionalno se povezuje s kapelom – oratorijem u prizemlju novopodignutog zvonika.²⁴

Još jedan benediktinski samostan postojao je na mjestu današnje crkve sv. Stjepana u Barbatu. I on se okvirno datira u 11. st. Dok su ostale benediktinske crkve na Rabu dobro poznate, o crkvi i samostanskom sklopu u Barbatu nedostaju podaci. Na istom mjestu postojala je starokršćanska crkva uz koju se vežu nalazi starokršćanskih sarkofaga, pa je možda i ovdje ranija crkva adaptirana za potrebe benediktinskog samostana.

Uz navedene samostane mogli su postojati i drugi već u starokršćanskom razdoblju kada su samostani općenito rasprostranjeni na istočnojadranskim otocima. Za to postoje indicije u arheološkim ostacima zidova i građevina na nekim lokalitetima.

Što se tiče datacije najranijih benediktinskih samostana na otoku Rabu, datacija u prva desetljeća 11. st. nije neprihvatljiva, iako je vjerojatnija datacija sredinom stoljeća. Kao primjer postojanja ranoga ženskog benediktinskog samostana može se navesti

²⁴ M. Jurković je u navedenom radu datirao deambulatorij u 12. st. Kako su s deambulatorijem povezani ranoromanički kapiteli, dataciju bi trebalo ograničiti na prva desetljeća 12. st. U to vrijeme trebalo bi smjestiti i izgradnju zvonika, koji i svojim jedinstvenim položajem u neposrednoj blizini svetišta upućuje na pripadnost istom graditeljskom zahvatu. O tome je znalački pisao M. Jurković u citiranom radu. Zanimljivo je njegovo zaključivanje o relikvijaru koji se morao nalaziti u kapeli-oratoriju zvonika, te nešto kasniji pronalazak ranokršćanskog relikvijara upravo u tom prostoru. Relikvijar je, međutim, u prizemlju zvonika pronađen u sekundarnoj funkciji škropionice.

zadarski samostan sv. Marije, o čijoj ranoj pojavi govore podaci iz izvora.²⁵ I ninski ženski samostan sv. Marcele vjerojatno je ranog postanja.²⁶ Stoga je moguća rana datacija samostana sv. Andrije, o kojoj bi potvrde možda mogli dati kameni spomenici, o kojima će biti riječi i u ovoj knjizi. Analiza i interpretacija kamenih ulomaka, pored upućivanja na stilsku i radioničku pripadnost, ima značenje i u okviru šire povijesne i crkveno-povijesne tematike te ponekad može nadopuniti fragmentarne povijesne izvore.

²⁵ O utemeljenju samostana sv. Marije već početkom 10. st. govorio je jedan, danas izgubljeni natpis, s imenom opatice Lampredije. Usp. R. Katičić, *Litterarum studia*, Zagreb 1998, 423-424.

²⁶ Kao godina osnutka samostana sv. Marcele navodi se 948. g. Sažeto o samostanu i samostanskoj crkvi s pregledom literature piše T. Marasović, *Dalmatia praeromanica 2*, Split-Zagreb 2009, 205-209.